

programma van de vijfjarige hbs met zeventien (en later achttien) vakken. De leraar Latijn was niet de enige die vond dat het overbeladen programma tot weinig verdieping leidde. Daarnaast vielen de leerlingenaantallen in het begin tegen. De driejarige rijks-hbs van Helmond kwam in de jaren 1870 niet of nauwelijks boven de dertig leerlingen uit en die in Warffum telde op het dieptepunt in 1874 maar twaalf leerlingen.

Waarom werden deze scholen niet opgeheven? Daarin schuilt volgens de auteur het wonder van de hbs. Een belangrijk onderdeel van het wonder betreft de leraren zelf. Goed opgeleide docenten kregen de ruimte van hun directeur en de onderwijsinspectie om hun school op de kaart te zetten. Daarnaast wedijverden gemeenten om een (liefst) gesubsidieerde hbs te stichten en brachten daarbij soms de meest fantasierijke argumenten naar voren. Het gemeentebestuur van Oudewater vond dat zij als 'eene der eerste steden die het Spaanse juk afwierpen' recht hadden op een door het Rijk bekostigde hbs. In Hoorn speelde soortgelijke nostalgie. Niet geheel verrassend werden beide aanvragen afgewezen. Het toegankelijk geschreven boek staat vol met dit soort voorbeelden. Het geeft aan hoezeer in deze jaren in het middelbaar onderwijs gepionierd werd. Weliswaar kende ook de in 1857 opgerichte mulo een algemeen vormend karakter, maar geen omlind

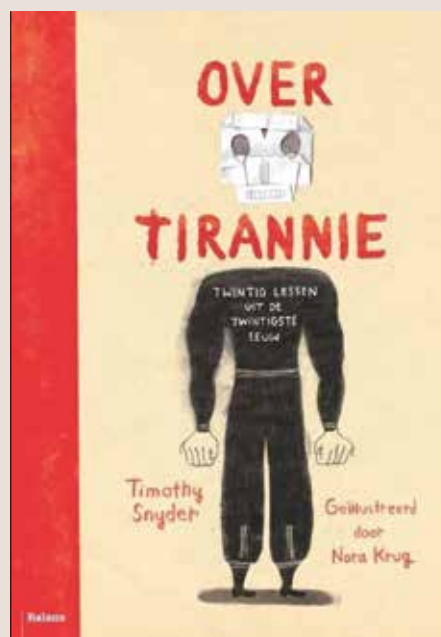
(examen)programma en vakdocenten. Met de hbs ontstond de eerste middelbare school in de moderne zin van het woord: teamvergaderingen, rapportbesprekingen en gesteggel (in de krant) over de omvang van de eindexamens gaan terug tot deze jaren. Behalve als ontstaansgeschiedenis van een succesvolle moderne middelbare school, laat het verhaal zich ook lezen als een analyse van een succesvolle onderwijsvorming. Wat dat betreft is het boek niet louter voor historici en geïnteresseerden een aanrader, maar kan de politiek-bestuurlijke kring van het onderwijs er zijn voordeel mee doen.

Djurre Feijen

Gehoorzaam niet

Over tirannie. Twintig lessen uit de twintigste eeuw. Timothy Snyder, geïllustreerd door Nora Krug (Balans, Amsterdam 2022), 126 blz., € 19,95

Gehoorzaam niet bij voorbaat. De eerste van twintig lessen illustreert Timothy Snyder aan de hand van het overnemen van de Weimarrepubliek door Hitler, de *Anschluss* en het Milgram-experiment. Iedere keer worden mensen verleid om de macht vrijwillig uit handen te geven. En dat niet alleen, want 'in tijden als deze bedenken mensen wat een repressieve overheid zal willen zonder dat het hun wordt gevraagd'. Toen de Duitsers in 1941 Rusland binnenvielen, bedachten SS'ers op eigen houtje nieuwe methoden voor massamoorden. Het bleek meer te zijn dan Hitler had verwacht. Je kunt de tekst van het pamflet van Yale-hoogleraar geschiedenis Snyder puur als tekst tot je nemen. Je kunt ook de versie geïllustreerd door Nora Krug kopen. Voor die vijf euro meer is het tweede een aanrader. Net als in haar intrigerend geïllustreerde *Heimat*

– wat mij betreft de beste graphic novel van 2018 – doen de afbeeldingen je stilstaan bij wat je leest. Wat doen die ogen daar? Wat spiegelt in die plas? Wij herkennen allen de foto van Marinus van der Lubbe, illustratief bij les 18: *Blijf kalm als het ondenkbare gebeurt*. Hoewel het stuk vijf jaar geleden is geschreven, toont voornoemde les hoe actueel het is. Wat als het ondenkbare gebeurt en Poetin kernwapens inzet? Of les 10: *Geloof in de waarheid (in tijden van nepnieuws)*. Les 7: *Blijf nadenken als je een wapen moet dragen*.

Je mag vrezen dat dit aan het Russische oorlogsfront anders wordt geïnterpreteerd dan Snyder bedoelt. Zoals de titel al zegt, gaat het om lessen uit de vorige eeuw en het is spijtig om te constateren dat er meer dan voldoende aanleiding was voor Snyder om dit boekje nu te schrijven. Snyder is historicus (en Krug docent illustratie aan de Parsons School of Design) en dus heeft hij sterke historische voorbeelden paraat. Zoals toen in 1946 de Tsjechen in groten getale communistisch stemden en daarmee mede de democratie tot 1989 de nek omdraaiden (les: *Voorkom een eenpartijstaat*). Of Hannah Arendt die in 1971 nadacht over de Amerikaanse Vietnamleugens, maar zichzelf troostte met de gedachte dat in een vrij land de feiten altijd machtiger zijn dan leugens (les: *Onderzoek alles*).

Wij leven in een tijdsgewricht waarin ►

machtsmisbruik in democratische staten vaker voorkomt. In een tijd waarin bruinhemden plekken veroveren in Nederlandse gemeenteraden. Een tijd waarin aan de rand van Europa een territoriale oorlog wordt gevoerd. Leerlingen kijken zeker naar docenten geschiedenis voor duiding. Snyder en Krug kunnen hier behulpzaam bij zijn. Les 20: *Wees zo moedig als je maar zijn kunt.* 'Als niemand bereid is voor de vrijheid te sterven, zullen we allemaal sterven in dictaturen.' Hoezo actueel?

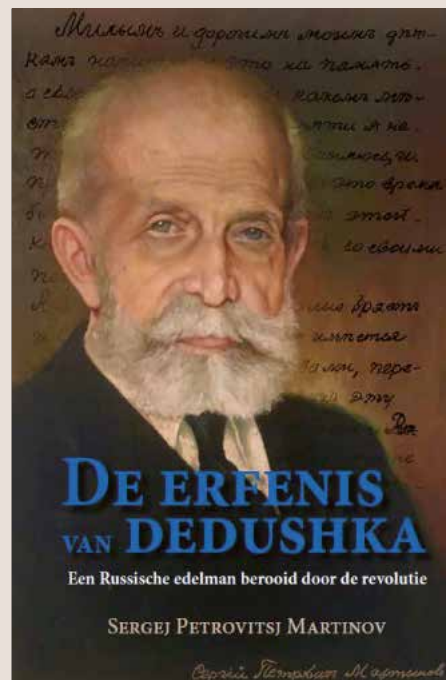
Ger Jan Onrust

Het perspectief van een grootgrondbezitter

De erfenis van Dedushka. Een Russische edelman berooid door de revolutie. *Sergej Petrovitsj Martinov* (InZpire Media, Amersfoort 2021), 180 blz., € 22,50; te bestellen via 'contact' op www.inzpiremedia.nl.

Een geschiedenis over Rusland tijdens de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw kent over het algemeen vaak een van twee invalshoeken: we zien het door de ogen van de laatste tsaren of juist die van de revolutionairen. Zeer zelden krijgen wij iets mee van de adel, of het moet gaan over de Eerste Wereldoorlog. Rusland was rond 1900 een land waar aristocratische grootgrondbezitters veel macht hadden en waar nog vele feodale aspecten zichtbaar waren. Lijfeigenschap was in 1861 afgeschaft, maar de boeren in Rusland hadden het een halve eeuw later nog niet veel beter. Ze bleven in deze tijd voor een groot deel afhankelijk van de heersende Russische adel. Natalija Visser-Martinov vertaalde aantekeningen van haar grootvader

Sergej Petrovitsj Martinov (1875-1973), een grootgrondbezitter rond de eeuwwisseling in het huidige Oekraïne. Martinov was lid van de hoogste Russische adel en was als kolonel betrokken bij de Japans-Russische Oorlog en de Eerste Wereldoorlog. Hij vocht aan de kant van de Witten tijdens de Russische Revolutie en moest uiteindelijk met zijn gezin het land ontvluchten via de Bosporus. Tussen de regels van de persoonlijke verhalen en anekdotes van grootvader Martinov door lezen we over een aantal belangrijke gebeurtenissen uit de Russische geschiedenis. Het maakt het boek interessant om te gebruiken als bronmateriaal vanuit het perspectief van een grootgrondbezitter over een van de roerigste periodes in Rusland. Door de vertaalde aantekeningen krijgen we uit de eerste hand een verslag van het leven in Rusland onder de laatste tsaren van huize Romanov, een sterk hiërarchische samenleving waarin de grootgrondbezitters de hoofdrolspelers zijn. We lezen door de persoonlijke verhalen hoe het is om in een adellijke familie in Rusland op te groeien. Welke rol hebben traditie en de Russisch-orthodoxe kerk in de Russische samenleving en hoe is het om als kind in een dergelijke situatie op te groeien? Aan het einde van de negentiende eeuw moet de jonge edelman Martinov naar de officersopleiding en in zijn diensttijd komen deze aspecten voor hem samen: de sterke rangorde in het Russische leger en de betrokkenheid van Martinov bij de orthodoxe kerk binnen de krijgsmacht. Hij komt over als een zachte, intelligente man die voor een deel geleefd wordt door de vaste patronen in de Russische samenleving, maar tegelijkertijd zijn moreel kompas volgt. Al lijkt hij zolang hij in Rusland woont nauwelijks met de gewone man in aanraking te komen. Een mooi voorbeeld van zijn interne tweestrijd is de interessante ontmoeting met twee vrouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De vrouwen vechten zij aan zij met Martinov aan het oostfront, waardoor hij zeer onder de indruk raakt van hen. Aan de andere kant was het voor de kolonel vanuit zijn traditionele opvoeding onacceptabel dat vrouwen als soldaten meevochten.

Het levensverhaal van Martinov is bijzonder interessant en onlosmakelijk verbonden met de grote veranderingen in Rusland door de Grote Oorlog en de revolutie waarin hij aan de kant van de Witten meevocht. Voor de ogen van de lezer gaat hij van enorme rijkdom in zijn kinderjaren naar bittere armoede aan het einde van zijn leven. Na de nederlaag van de Witten moet Martinov met zijn familie het land ontvluchten. Van zijn rijkdommen kan nauwelijks iets worden meegenomen. In Turkije en in het toenmalige Joegoslavië is de familie afhankelijk van de goedheid van anderen. Martinov lijkt zich te schikken in zijn lot. Zijn familie en zijn geloof lijken hem te helpen. We merken weinig van woede of wrok, ondanks dat de bolsjewieken hem vrijwel al zijn bezit hebben afgenomen. Het boek bestaat uit twee delen: het eerste deel is het levensverhaal en het tweede deel bestaat uit achtergrondinformatie. Gebeurtenissen en personen worden hierin nader toegelicht, wat het lezen van de passages in het eerste deel makkelijker maakt. Uiteraard moeten memoires altijd met voorzichtigheid benaderd worden. Herinneringen vervormen en vervagen, en mensen zijn zelden geneigd de negatieve kanten van het leven uit de doeken te doen. Dit neemt niet weg dat dit boek een interessante inkijk geeft in de Russische geschiedenis en dat het door het persoonlijke verhaal boeiend is voor docent en leerling.

Bjorn Pels